
Pagrindiniai veiksniai, turintys įtaką saugomų teritorijų bei ekologinio tinklo kūrimui ir valdymui Europoje (literatūros apžvalga)

Silvija Šaudytė

*Lietuvos miškų institutas,
Liepų g. 1, Girionys,
LT-4312 Kauno rajonas
E-mail: silvijus@yahoo.com*

Šis straipsnis skirtas saugomoms teritorijoms kaip vienai svarbiausių priemonių natūraliai ir sveikai gamtinei aplinkai išsaugoti. Saugomų teritorijų steigimas neturėtų reikšti didelio pelno iš tos teritorijos praradimo, bet turėtų būti suvokiama kaip ilgalaikis įvairių interesų tenkinimas ir skirtingų funkcijų vykdymas vienu metu vienoje teritorijoje.

Literatūros apžvalgoje nagrinėjami klausimai susiję su saugomų teritorijų valdymu, jų ekonomine ir teisine būkle, vietiniais gyventojais, bioįvairove, turizmu ir rekreacija.

Sprendžiant bet kuriuos saugomų teritorijų valdymo klausimus reikia įvairių sričių specialistų. Pagrindinė straipsnio idėja – neignoruoti nei vartotojo (žmogaus), nei gamtos poreikių. Taip pat akcentuojama svarba ne supriešinti, bet papildyti skirtingas mokslo ir veiklos sritis, tokias kaip gamtos mokslai, ekonomika, sociologija ir politika. Toks įvairiapusis vertinimas naudingas ir mokslininkams, ir ypač politikams priimant sprendimus. Užtikrinant ekologinių tinklų tęstinumą labai svarbu tarptautinis bendradarbiavimas bei skirtingų saugomų teritorijų sistemų harmonizavimas.

Raktažodžiai: bioįvairovė, saugomos teritorijos, ekologiniai tinklai, saugomų teritorijų valdymas

---

IVADAS

Pripažįstant faktą, kad aplinkos kokybė vaidina svarbų vaidmenį visose žmogaus veiklos srityse, net jei ir nėra tiesioginio ryšio su aplinka, gamtos apsaugos reikalai turi siekti užtikrinti kuo sveikesnę aplinką. Naujos plėtros kryptys, naujos sąvokos, naujos teorijos nereiškia, kad tai geriausias sprendimų būdas. Tarp daugybės naujų projektų nelengva surasti ir priitaikyti tinkamiausius konkrečiai situacijai.

Šio darbo tikslas – apibūdinti dabartinę padėtį, gamtos apsaugos ir ekologinių tinklų kūrimo kryptis Europoje. Taip pat literatūros apžvalgos tikslas yra bandymas įvardyti silpnąsias saugomų teritorijų vietas. Straipsnyje analizuojamos saugomų teritorijų valdymo problemos įvairiais aspektais aprėpiant skirtingas disciplinas.

Lietuvoje saugomų teritorijų tinklas yra gana platus. Nepaisant to, saugomų teritorijų administracija, valdydama šias teritorijas, susiduria su daugeliu ekonominių ir socialinių problemų. Nors vyriausybės institucijos pabrėžia aplinkos problemų sprendimo svarbą, reali padėtis neatspindi iškeltų tikslų. Tar-

pusavio bendradarbiavimas, dalyvavimas ir keitimasis informacija bei patirtimi tarp šalių ir organizacijų yra vienas galimų sprendimo būdų įveikti esamus sunkumus.

Ne taip seniai pripažinta „Žaliųjų Europos plaučių“ (miškų masyvai Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos pasienyje) svarba ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu. Šiuo metu Lietuvos aplinkos apsaugos politikos vienas pagrindinių tikslų – sukurti efektyviausius valdymo metodus, įdiegti nuostatus ir priversti apsaugos sistemą kuo efektyviau veikti praktiškai. Analizė, kaip pasiekti šiuos tikslus ir padėti išplėtoti integruotą valdymo sistemą aplinkos apsaugai sustiprinti, buvo atlikta pagal šiuos aspektus:

- Gamtos apsaugos europinės bei pasaulinės tendencijos;
- Veiksniai, sąlygojantys gamtos apsaugos politiką;
- Vyraujantys saugomų teritorijų modeliai;
- Šalių patirtis.

Pripažinta, kad saugomos teritorijos yra vienas efektyviausių gamtos apsaugos būdų. Tačiau didelių teritorijų plėtra be žmogaus intervencijos šiuolaikinėje visuomenėje yra sunkiai įmanoma. Žmogus saugo

gamtą sukurdamas plataus rango teisinius instrumentus, politikos ir valdymo sistemas. Siekdamas atitikti Europos Sąjungos reikalavimus, Centrinės ir Rytų Europos šalys privalo pakeisti aplinkosaugos įstatymus, rengti projektus, skirtus pokyčiams įgyvendinti, surasti reikiamą finansavimą ir sudaryti pirmumo sąlygas šiems projektams veikti. Šiame straipsnyje pirmiausia matyti pagrindinės problemos, susijusios su ekologinio tinklo kūrimu. Antra, apžvelgiama saugomų teritorijų valdymo bruožai ir problemos.

PASAULINIS POŽIŪRIS Į SAUGOMAS TERITORIJAS IR JŲ TINKLUS

Idėja sujungti saugomas teritorijas Europoje į vientisą sistemą turi pasaulinės reikšmės tikslą, kuris turi būti pasiektas veikiant nacionaliniu ir lokaliu lygiu. Integruotos saugomų teritorijų sistemos sėkmė ir efektyvumas priklauso nuo to, kaip tos teritorijos yra integruotos kiekvienoje šalyje ir kaip saugomų teritorijų politika yra suderinta su žemės naudojimo politika, kitų gamtos išteklių naudojimu ir darnia plėtra apskritai. Norint sukurti efektyvų ir „gerai“ valdomą saugomų teritorijų tinklą Europoje, reikia pereiti daug skirtingų stadijų skirtingose šalyse. Mokslininkų pripažinta, kad integruota išsaugojimo ir plėtros sistema gali palengvinti kovą su tokiomis problemomis, kaip skurdas, badas, globalinis klimato atšilimas ir t. t. [11].

Pažymėtina, kad aplinka sparčiai kinta. Tačiau politinių sprendimų priėmimo procesai dažnai atsilieka nuo aplinkos pokyčių [20]. Pateikiama [19] įtikinančių argumentų, kad ne poveikio sušvelninimas turi būti svarbiausia aplinkos politikai, bet žmogaus elgsena ir pasirinkimas. Apskritai, aplinkos politika yra reakcija į neigiamas pasekmes, sukeltas ekonominių sprendimų. Šis „reaguoti ir veikti“ požiūris yra žinomas kaip ganėtinai brangus ir blogiausia, kad tokia politika neapsaugo nuo užterštumo ar kitos savitos veiklos sukeltos žalos [20].

Nepaisant to, kad saugomos teritorijos gana stipriai palaikomos Biologinės įvairovės išsaugojimo konvencijoje (Stokholmas, 1992), daug realesnis žingsnis visuotinai suprantant saugomų teritorijų valdymo tikslus būtų tarptautinės išsaugojimo normos, ilgalaikiai planavimo nuostatai ir koordinacija. Biologinės įvairovės saugojimo svarba regioniniu mastu buvo pabrėžta supratęs, kad „saugomos teritorijos neužtikrins bioįvairovės išsaugojimo, jei jos yra apsuptos degradavusių ekosistemų, limituojančių genų tėkmę, bei teritorijų, kur yra pakitę maisto medžiagų ciklai, kas galiausiai gali įtakoti šių parkų „salų“ nykimą“ [14]. Bioregioninis požiūris yra svarbus kalbant apie klimato kaitos grėsmę ekosistemoms ir rūšims. Šių grėsmių prevencijai labai svarbus veiksnys

yra saugomos teritorijos dydis. Kuo didesnė teritorija, tuo didesnis stabilumas ir pasipriešinimas neigiamiems veiksniams. Dideles teritorijas geriau valdyti. Ekologiniai tinklai padidina migracijos galimybę kuriant migracinius koridorius. Saugomų teritorijų valdytojai turėtų būti įtraukti į programas, nustatančias rūšis ir jų buveines, kurioms gresia išnykimo pavojus regioniniu mastu, taip pat vykdyti globalinio klimato atšilimo monitoringą saugomų teritorijų sistemos kūrimo procese ir plėsti tas teritorijas, kuriose nustatyta grėsmė rūšims ir jų buveinėms [14].

EUROPINIO EKOLOGINIO TINKLO (EECONET) PLĖTRA

Tradicinis laukinės gamtos išsaugojimas, įkuriant saugomas teritorijas, net jei apsaugos mechanizmas tos teritorijos viduje yra puikiai organizuotas, dažniausiai negali įvykdyti visų rūšių ir jų buveinių, ypač migruojančių žvėrių apsaugos reikalavimų, nes žemės naudojimo praktika už saugomos teritorijos ribų gali turėti įtakos nusistovėjusiam vandens režimui, įnešti teršalus ir pakeisti mikroklimatą [25]. Nepaisant to, natūralių gamtos sistemų įtraukimas į ekologinius tinklus ir saugomų teritorijų valdymas turi didelę svarbą biologinės įvairovės išsaugojimui. Tai rodo, kad žmogus vis labiau pajėgia suprasti stebimus natūralius gamtos procesus visame pasaulyje. Galimybė suvokti ir mąstyti itin pakeitė ir žmogaus požiūrį, pabrėžiantį teisingo valdymo lokaliu lygmeniu svarbą, bet turint galvoje sąveikaujančių sistemų globalų vaizdą [1]. Daugelis tyrinėtojų nagrinėja žmogaus veiklos ir gamtinės aplinkos degradavimo ryšius. Prieš dešimt metų iškilo gamtinių sistemų, kaip efektyvaus gamtos išsaugojimo būdo, idėja. Ekologinių ryšių sąvoka yra pagrindžiama teorija, kad rūšiai išgyventi reikalingas tam tikras minimalus individų skaičius ir galimybė keistis individualiais tarp tos pačios rūšies populiacijų. Pan Europinė bioįvairovės ir kraštovaizdžio įvairovės strategija (PEBLDS, Pan-European Biodiversity and Landscape Diversity Strategy) buvo priimta siekiant sustabdyti grėsmę ir intensyvų natūralių teritorijų nykimą, palaikyti rūšių išlikimą ir pagerinti nuoseklų bendradarbiavimą išsaugant gamtą visoje Europoje [6]. Be to, Europinio ekologinio tinklo sąvoka padeda skleisti gamtosaugines žinias visoje Europoje. Norint užtikrinti bioįvairovės išsaugojimą, į sistemą, kuri sujungia saugomas teritorijas Europoje, turi būti įtraukti visi sausumos, gėlųjų vandenių ir jūrinių ekosistemų tipai. Pažymima [18], kad atsiras daug teigiamų pokyčių Europiniam ekologiniam tinklui (EECONET) tapus efektyviu įtraukiant vis intensyvesnes sąveikas ne tik šalių viduje, bet ir tarptautinį bendradarbiavimą, finansinę pagalbą Centrinės ir Rytų Europos šalims ir galimybę sumažinti rūšių išlikimo grėsmę. Tuo tarpu

egzistuoja daug sunkumų kuriant šį „visiškai efektyvų“ tinklą, nes pats tinklas vis dar nėra pakankamai išplėtotas, o ir saugomų teritorijų, įtrauktų į jį, valdymas ir apsauga yra skirtingų lygmenų [18].

Daug skirtumų yra ne tik tarp Vakarų, Centrinės bei Rytų Europos šalių, bet ir tarp tokių išsivysčiusių šalių, kaip Didžioji Britanija ir Švedija, kuriose visiškai skiriasi gamtos apsaugos valdymo sistemos. Gamtos rezervatus Didžiojoje Britanijoje įkūrė nacionalinės agentūros, tuo tarpu Švedijoje tai daro vietinės valdžios. Net nacionalinio parko sąvoka šiose šalyse suvokiama skirtingai. Visi šie skirtumai priklauso nuo daugelio veiksnių – kultūros tradicijų, aplinkos sąlygų ar, pvz., gyventojų tankio [17]. Kuriant saugomas teritorijas nacionaliniu lygmeniu tarptautinės pastangos yra būtinos siekiant užtikrinti ekosistemų apsaugos statusą tarpvalstybiniame kontekste bei surasti tinkamiausią sprendimą naudojant tarptautinius išteklius.

SAUGOMŲ TERITORIJŲ VALDYMAS

Pripažįstant faktą, kad žmonijos išgyvenimas priklauso nuo plėtros režimo palaikymo, kuris turi būti ekonomiškai ir tvarus naudojant atsinaujinančius išteklius, visuomenės susirūpinimas didėja. Tai pasireiškia ir vis didėjančiu dėmesiu aplinkai įkuriant saugomas teritorijas vietose, kuriose žmogus gyvena ir dirba, bet visa veikla plėtojama atsižvelgiant į natūralios aplinkos poreikius [13]. Naujas požiūris į rūšių ir ekosistemų išsaugojimą gali būti apibūdinamas kaip valdymo režimas, kuris įtraukia visus suinteresuotuosius. Kiekviena suinteresuota grupė turi skirtingus ketinimus ir poreikius saugomos teritorijos atžvilgiu. Tai sukelia daug sunkumų bandant pasiekti bendrą valdymo konsensą. Valdymo tikslas yra sukurti tokią sistemą, kuri užtikrintų ir patenkintų ne tik gamtinės aplinkos, bet ir lankytojų, verslininkų, vietinių gyventojų bei valdytojų poreikius. Analizuojant [21] optimalią parkų sistemą, pabrėžiama, kad būtina sukurti valdymo planą kiekvienam parkui, nacionalinius saugomų teritorijų sistemų planus ir užtikrinti šių planų integraciją į bendrą šalies plėtros planavimo procesą. Be daugelio rekomendacijų kuriant efektyvias valdymo sistemas, autorė taip pat pabrėžia, kaip svarbu paruošti kuo daugiau mokslinio ir švietėjiškai orientuoto personalo [21].

Biologinė įvairovė ir saugomų teritorijų valdymas

Kalbant apie valdymą daugelis saugomų teritorijų valdytojų teikia pirmenybę ekologiniam, o ne socialiniam, ekonominiam ar politiniam aspektui. Žinoma, tokių teritorijų pagrindinis tikslas yra gamtos apsauga nuo neigiamų žmogaus sukeltų veiksnių. Labai svarbu

skirti saugomų teritorijų valdymą nuo ekosistemų valdymo. Ekosistemų valdymas yra svarbi, platesnė, saugomų teritorijų valdymo dalis, apimanči socialinius, ekonominius ir politinius aspektus. „Pagrindinis ekosistemų valdymo tikslas yra tai, kad visa sistema turi būti nagrinėjama ir palaikoma kaip vienas vienetas su visais ryšiais, sąveikomis ir procesais“ [24]. Be to, šiuo metu integruotas besikertančių sektorių požiūris atrodo yra vienintelis teisingas kelias palaikyti ir išsaugoti biologinę įvairovę [23]. Norint išsaugoti ir palaikyti bioįvairovę, būtina identifikuoti ir užkirsti kelią visoms priežastims, kurios turi įtaką bioįvairovės nykimui. Yra išskirtos penkios pagrindinės priežastys, sukeliančios biologinės įvairovės spartų nykimą:

1. Buveinių nykimas;
2. Per intensyvus gamtinių išteklių naudojimas;
3. Naujų rūšių introdukcija;
4. Tarša;
5. Klimato kaita.

Pagrindiniai veiksniai, kurie sukelia ekosistemų nykimą, yra didėjantis urbanizacijos procesas ir intensyvus žemės ūkis. Pirmiausia šie veiksniai sukelia ekosistemų fragmentaciją ir, jei izoliuotos buveinės kokybė yra nepakankama ar jos plotas yra per mažas, rūšis negali išlaikyti populiacijos. Kita vertus, jei yra galimybė migruoti tarp izoliuotų tos pačios rūšies populiacijų, tada šie ryšiai gali apsaugoti rūšies populiaciją nuo galimo perpildymo arba vietinės reikšmės katastrofų [2]. Žemės reforma ir privatizavimas Lietuvoje yra pagrindiniai veiksniai, keičiantys kraštovaizdžio struktūrą. Didėjantis mažų privačių teritorijų skaičius ekonomiškai yra nenaudingas, bet žvelgiant į ekologinio tinklo kūrimo perspektyvas ši tendencija, ypač intensyvaus žemės ūkio teritorijose, gana pozityvi [22].

Pateikiami [16] penki pagrindiniai teisingo gamtos išsaugojimo valdymo principai:

1. Turi būti palaikomi pagrindiniai ekologiniai procesai;
2. Tikslai ir uždaviniai turi iškilti iš gilaus ekologinių ypatybių, savybių ir sistemų žinojimo ir supratimo;
3. Išorinės grėsmės turi būti sumažintos, o išoriniai teigiami veiksniai visiškai panaudoti;
4. Turi būti išsaugoti evoliuciniai procesai;
5. Valdymas turi būti lankstus.

EKONOMINĖ SITUACIJA IR PROBLEMOS SAUGOMOSE TERITORIJOSE

Teigiama [15], kad efektyviausias būdas paveikti Vyriausybės sprendimus yra saugomos teritorijos naudingumo ekonominis pagrindimas. Šiuo metu atsa-

komybė priimant išmintingus sprendimus yra egzistuojančios politinės sistemos rankose. Ekologinio vientisumo išsaugojimas kartu su integruota žmogaus visuomene yra įmanomas tik suprantant žmogaus ir gamtos poreikius. Taigi mokslininkai daugiau dėmesio skiria natūraliems gamtiniams procesams, o ekonomistai – žmogaus poreikiams. Būtina kuo nuodugniau ištyrinėti šias abi grupes ir pabandyti išsiaiškinti kiekvienos grupės prioritėtines vertes [15].

Pažymima [20], kad aplinkos politika dažniausiai neturi nieko bendra su ekonominiu valdymu, infrastruktūrų plėtra ir socialiniu planavimu. „Tai yra labai akivaizdu pasauliniu mastu, kur verslo politika, tarptautinės funkcinės srovės, tiesioginių užjūrio investicijų pavyzdžiai, pagalba ir ekonominės vystymosi strategijos neturi sąsajų su aplinka“ [20]. Ji taip pat akcentuojama, kad dabar madinga kalbėti apie tvarią plėtrą ir kad aplinkos bei ekonomikos politika yra glaudžiai susijusi. Problema yra tai, kad politikai dažniausiai yra ne tie, kurie priima ekonominius sprendimus [20].

Nurodyti [15] trys pagrindiniai ekonominiai sunkumai, su kuriais susiduria saugomos teritorijos. Pirmiausia beveik neįmanoma apibrėžti visos naudos vertę, kurią saugoma teritorija gali duoti, taip pat riba tarp naudos ir jos konkrečios kainos ne visada aiški. Antra iš trijų ekonominių problemų yra tai, kad dauguma saugomos teritorijos teikiamos įvairios naudos ir jos pasiskirstymas nėra įvardytas ir paplitęs tarp egzistuojančių ekonominių modelių. Galiausiai, investicijos į saugomų teritorijų valdymą gali būti efektyvios, jei jos naudojamos platesnėse programose ir gali paremti regioninės plėtros planus. Saugomų teritorijų įtraukimas į regioninės plėtros planus gali užtikrinti kainos ir naudos pusiausvyrą [14]. Net jeigu parkai turi daug pajamų, dažniausiai tik nedaug jų panaudojama tiesiogiai valdymo tikslams.

Ekologinė, taip pat ekonominė saugomų teritorijų nauda skiriasi priklausomai nuo saugomos teritorijos kategorijos, skirstomos pagal IUCN klasifikaciją, arba, kitais žodžiais tariant, skirtingą naudą veikia tokie išsaugojimo tikslai, kaip:

- Aplinkos išteklių bei ekologinių procesų palaikymas ir išsaugojimas;
- Gaminių išteklių gavyba;
- Rekreacijos ir turizmo paslaugų plėtra;
- Istorinių bei kultūrinių vietų ir objektų apsauga;
- Galimybė vykdyti mokslinius tyrimus bei švietišką veiklą [5].

Tokie naudingumo vertinimai yra svarbūs norint išryškinti realų saugomų teritorijų įnašą ir svarbą visuomenei, leidžia daug tiksliau įvertinti saugomų teritorijų potencialius poreikius.

Tvari plėtra, ypač ekologinis turizmas yra akcentuojamas daugiafunkcinėms saugomoms teritorijoms

kuriant ekonomiškai stabilų valdymą. Ekologinis turizmas negali žadinti staigaus ekonomikos šuolio, nepaisant to, tai gali garantuoti ilgalaikį ekonominės padėties gerinimą nenaikinant natūralių ekosistemų, kraštovaizdžio, biologinės ir kultūrinės įvairovės [4].

Vietiniai gyventojai

Viena pagrindinių problemų, susijusių su saugomų teritorijų valdymu, yra žemių savininkai ir kiti naudotojai, nes užtikrinti teritorijos išsaugojimą ir kartu ją naudoti kitiems tikslams yra ganėtinai sudėtinga. Susitarti turi visos suinteresuotos grupės, nors tam dažniausiai prireikia daug laiko, žinių ir diplomatijos ieškant optimalaus sprendimo [10].

Labai svarbu pritraukti tiek vietines bendruomenes valdant saugomas teritorijas, tiek mokslininkus kuo geriau tyrinėjant tam tikrą teritoriją. Svarbu ne tik informacija apie gyvūnų ir augalų rūšis, kurias būtina išsaugoti, bet ir išsamios žinios apie žmonių bendruomenes, gyvenančias tokiose teritorijose, dėl jų ilgalaikių ir artimų ryšių su aplinka. „Šie ryšiai apipinti kultūriniu identitetu, dvasingumu ir egzistavimo praktika, kurie yra esminiai dalykai bendruomenės egzistavimo tęstinumui ir dažnai prisideda prie biologinės įvairovės išsaugojimo“ [14]. Kultūrinė įvairovė turi būti išsaugota kartu su biologine įvairove. Vietinių gyventojų žinios ir išmintis turėtų būti labiau įtraukta į plėtros procesus. Pavyzdžiui, kur kas daugiau augalų, kurie šiuo metu gerai atpažįstami tik vietinių gyventojų, galėtų suteikti naudos visai žmonijai. Priimant sprendimą būtina dalyvauti ir vietinei bendruomenei. Tradicinės žinios ir praktika gali labai praversti kuriant naujus valdymo planus ar diegiant naujas koncepcijas, naujus metodus ir modernius projektus [14].

Turizmas ir rekreacija

Valdant saugomas teritorijas ypač daug dėmesio skiriama turizmui. Anot T. A. Heberleino, pagrindinis akcentas yra tai, kad parkų valdytojai ir kiti darbuotojai dažnai sugaišta daug laiko aptarnaudami ir kontroliuodami turistus. Tačiau teisingas turizmas gali atnešti ir naudos parkui. Būtina užtikrinti, kad turizmo plėtros prioritetai nekliktų su aplinka [9].

Gamtos išteklių gavyba ir rekreacija yra dvi laukinės gamtos naudojimo rūšys. Gamtos išteklių gavyba susideda iš tokių veiklos sričių, kaip kasyba, kirtimas ir ganymas. Rekreacija yra ganėtinai naujas reiškinys naudojant laukinę gamtą, t. y. vadinamoji naudojimo forma neišeikvojant išteklių. Tačiau rekreacijos įtaka natūralioms ekosistemoms sparčiai padidėjo nuo Antrojo pasaulinio karo ir netgi tapo svarbia ekonomine jėga išsivysčiusiose šalyse. Anot

T. L. Fleischnerio [7], išsaugant rekreacijai skirtas teritorijas atsirado tarpdisciplininis ir taikomasis laukinės gamtos valdymo mokslas (the interdisciplinary art and applied science of wilderness management). Autorius bando analizuoti šio pavadinimo „wilderness management“ (laukinės gamtos valdymas) žodžių reikšmes. Įdomu tai, kad šie žodžiai prieštarauja vienas kitam. Vienas klausimų – ar iš tikrųjų pasaulis susiduria su sparčiai didėjančiu gamtos naudojimu rekreaciniais tikslais. Technologijų plėtra ir svarus pokytis informacijos srityje suteikia naujų galimybių vis intensyviau naudoti gamtą rekreacijai. Natūralios gamtos vientisumui grėsmę kelia įvairūs antropogeniniai veiksniai. Įvardijamos [3] aštuonios laukinės gamtos valdymo problemų kategorijos: takų būklės blogėjimas, stovyklaviečių būklės blogėjimas, atliekos, daug lankytojų ir jų konfliktai, įpakavimų gausa, žmogaus atliekos, įtaka gyvajai gamtai išskiriant žuvis bei vandens taršą. Visos šios problemos sukeltos žmogaus veiklos, todėl gamtinės aplinkos valdymas – tai pirmiausia žmonių valdymo klausimas [7]. Žmonių veiklos valdymas gali būti tiesioginis, per nuostatus ir taisykles turint įtakos jų elgesiui. „Efektyviausia gamtinės aplinkos valdymo priemonė yra visuomenės švietimas“ [7]. Valdytojų tokie asmeniniai ryšiai, kaip trumpi neformalūs pokalbiai ar lankytojams skirtos aiškinamosios, švietėjiškos kalbos, turi daug didesnę įtaką jų elgesiui nei tiesioginės reguliavimo priemonės.

Teisingas planavimas negalimas neturint pakankamai žinių apie saugomą teritoriją. Taigi reikiamos informacijos rinkimas yra viena pagrindinių užduočių siekiant sėkmės valdymo reikaluose. Kita problema [7] yra asmeninis politikų, nuo kurių priklauso sprendimo priėmimas, nenoras suprasti ir mokytis ne tik iš literatūros, bet ir iš gamtos.

TEISINĖ SAUGOMŲ TERITORIJŲ SISTEMA EUROPOJE

Pagal pasaulinę Biologinės įvairovės konvenciją, kuri pasirašyta daugiau kaip 150 šalių Jungtinių tautų konferencijoje „Aplinka ir plėtra (UNCED)“ Rio de Žaneire 1992 m. birželio mėn., visos šalys yra suverenios ir atsakingos už jų biologinių išteklių apsaugą. Kadangi rinka biologiniams ištekliams didėja, Rytų ir Centrinės Europos valstybėms išsikovoti vietą joje tarp išsivysčiusių šalių yra įmanoma tik gerinant ir stiprinant saugomų teritorijų ir gamtos išteklių valdymą tvarios plėtros link. Norint išlaikyti bei stiprinti saugomų teritorijų funkcijas ilgą laiką reikalingas tvirtas teisinis pagrindas. Saugomos teritorijos – dalis visos nacionalinės teisinės sistemos – turi būti pripažintos, taip pat palaikomos ne tik valstybinių institucijų, bet ir visos šalies bei vietinės visuomenės [14].

Egzistuoja daug tarptautinių organizacijų, konvencijų, iniciatyvų ir projektų, kurie susiję su bioįvairovės išsaugojimu kuriant vieningą sistemą be reikšmingų skirtumų tarp šalių. Diskutuojama [8], kad visose tarptautinėse konvencijose, nepaisant to, jog jos yra svarbios bei apibrėžia visus uždavinius ir tikslus, pateikiama nuostatai ir taisyklės, bet visa tai neatlieka konkretaus darbo. Mažiau išsivysčiusios šalys, net ir suprasdamos šių konvencijų ir iniciatyvų svarbą, dažnai neturi galimybės dalyvauti jose dėl daugelio socialinių bei ekonominių problemų [8]. Rūšių išsaugojimo Buveinių direktyva, kuri paremta nauju požiūriu išsaugant tų rūšių buveines, yra pagrindinis Europos Komisijos įrankis, užtikrinantis gamtos apsaugą. Šios direktyvos pagrindu įkurtas Europinis ekologinis tinklas (European Ecological Network) „Natura 2000“, kitais žodžiais tariant, išsaugoti biologinę įvairovę Europos mastu turi būti sukurtas ekologinis tinklas, jungiantis visas specialios paskirties išsaugančias teritorijas į vieną sistemą. Šiuo metu išskiriamos tokios dvi pagrindinės kliūtys, trukdančios įgyvendinti Buveinių direktyvą ir išskylančios dėl politinio prioriteto stokos:

1. Perkėlimas į nacionalines teisinės sistemas (kai kurios šalys vis dar neįtraukė direktyvos reikalavimų į jų nacionalines teisinės sistemas, arba tai buvo padaryta neteisingai);

2. Teritorijų kandidačių nacionalinių sąrašų sudarymas „Natura 2000“ tinklui (kai kurios šalys laiku nepateikė tokių sąrašų, tai buvo pirmasis etapas atrenkant potencialias teritorijas „Natura 2000“ tinklui) [12].

Visos teritorijos, kurios yra šio ekologinio tinklo sudėtinė dalis, turi būti teisiškai apsaugotos nacionaliniu lygiu. Bendrieji išsaugojimo parametrai visoms „Natura 2000“ teritorijoms, kuriuos turi užtikrinti šalys dalyvės, yra:

1. Atitinkamų administracinių išsaugojimo priemonių pritaikymas (valdymo planai, priemonės, padedančios integruotis į kitus plėtros planus, administracinės ir sutarčių sudarymo priemonės);

2. Buveinių naikinimo ir trukdymo prevencija;

3. Užtikrinimas, kad visi projektai, kurie gali turėti didelės įtakos vietai, bus atitinkamai įvertinti, pabrėžiant išsaugojimo tikslus [12].

IŠVADOS IR DISKUSIJOS

Šiame straipsnyje apžvelgtos bei išanalizuotos pagrindinės tendencijos ir problemos, susijusios su saugomų teritorijų valdymu. Diskutuojant šia tema vertėtų prisiminti, kad ekologinė situacija turi įtaką visoms žmogaus veiklos sferoms ir, atvirkščiai, žmogaus veikla turi įtaką aplinkai. Bandyta pažvelgti skirtingais aspektais, pabrėžiant skirtingų saugomų teritorijų

ekologinius bei socialinius ryšius. Vaizdas, parodantis bendrą saugomų teritorijų būklę Europoje, pateiktas, remiantis tokiais svarbiais veiksniais, kaip ekologija, ekonomika, turizmas, teisinė bazė, vietiniai gyventojai. Atkurti, palaikyti ir saugoti ekologines sistemas yra vis sunkiau dėl globalinių klimato pokyčių ir didėjančio vartojimo. Pagrindinė šio darbo idėja galėtų būti – „moralinis saugomų teritorijų įteisinimas ar bet kokia kita biologinės įvairovės išsaugojimo programa yra sustiprinama, kai tai generuoja naudos srautą žmonėms“ [14]. Saugomų teritorijų naudojimas skirtingiems tikslams vis labiau populiarėja, nes tai didina pajamas, kurias bus galima skirti joms palaikyti. Tačiau norint sukurti tokią efektyvią sistemą susiduriama su padidėjusia rizika sukelti gamtos degradaciją ir sutrukdyti ekologinį balansą. Atrasti „aukso vidurį“ tarp išsaugojimo ir ekonominių veiksmų – tolimesnių studijų uždavinys.

Pagrindiniai trukdžiai kuriant efektyvias saugomas teritorijas yra įvairiapusės, ypač mokslinės, informacijos trūkumas, jos ignoravimas arba neteisingas panaudojimas, prieštaringi interesai, politikos nenuoseklumas bei teisinės sistemos spragos. Įvairių idėjų, susijusių su saugomų teritorijų valdymu, analizė išreikšta moksliniuose darbuose, o ir kita literatūra šia tema praverčia kaip pirminė ir bazinė informacija sprendimo priėmėjui gerinant esamą padėtį. Kuriant gerai veikiančią gamtos apsaugos sistemą, tiek ekologiniai ryšiai (ekologiniai tinklai), tiek atsakingų institucijų bendradarbiavimas turi atsispindėti saugomos teritorijos valdyme. Skirtumai tarp šalių neleidžia tinkamai panaudoti turimos informacijos, stabdo kokybiško, vientiso ekologinių sistemų apsaugos tinklo regioniniu mastu kūrimą. Tarptautiniu lygmeniu svarbu keistis informacija, suvienodinti saugomų teritorijų kategorijas, aiškiai apibrėžti apsaugos statusą ir siekti vienodų tikslų.

Gauta
2001 10 17

Literatūra

- Bennett G. A. European approach to nature conservation. *Conserving Europe's natural heritage towards a European ecological network*. Cornwall. 1994. P. 43–50.
- Carroll C. R. Ecological management of sensitive natural areas. *Conservation biology*. Ed. P. L. Fiedler and S. K. Jain. New York, 1994. Chapter 14.
- Cole D. N., Petersen M. E., Lucas R. C. *Managing wilderness recreation use: common problems and potential solutions*. Logan, UT: U. S. Dept. of Agriculture Forest Service General Technical report INT 230. 1987.
- Dabrowski P. Tourism for conservation, conservation for tourism. *Unasylva*. 1994. Vol. 45(176). P. 42–44.
- Dixon J. A., Sherman P. B. *Economics of protected areas. A new look at benefits and costs*. London, 1990.
- European Union Coastal Conservation (EUCC). European Ecological Network: special feature: South East Baltic [on line]. An article of European Center for Nature Conservation for EUCC at the EUCC editorial column. [cited 7 February 2000]. 1997 [Data of the last update]. URL: <http://www.ecnc.nl/doc/lynx/publications/ecmen.html>.
- Fleischner T. L. Preservation is not enough; the need for courage in wilderness management. *Wilderness Tapestry*. Ed. S. J. Zeveloff, L. M. Vause and W. H. McWaugh. Reno, 1992. P. 236–253.
- Hagerhall B., Hagerhall-Niansson B. International agreements- who needs them? *WWF Baltic Bulletin*. 1994. Vol. 3–4. P. 8–11.
- Heberlein T. A. Recreation and tourism management in protected areas. *Biodiversity conservation in transboundary protected areas*. Ed. A. Breymer and R. Noble. Washington, 1996. P. 203–213.
- Howarth W. *Agriculture, conservation and land use*. Cardiff, 1993.
- International Union for Conservation of Nature (IUCN). *Parks for life: action for protected areas in Europe*. Switzerland, 1994.
- Leiner S. How could the Habitats Directive help in protecting the forest hot spots? [on line]. An article from WWF web-page European Hot Spots. [cited 10th of June 2000]. 2000 [Date of electronic publication.]. URL: <http://www.panda.org/forests4life/hotspots/natura4.html>.
- Lucas H. C. *Protected landscapes: a guide for policy-makers and planners*. London, 1992.
- McNeely J. A. Protected areas for the twenty-first century: working to provide benefits for society. *Unasylva*. 1994. Vol. 45. N 176. P. 3–7.
- McNeely J. A., Munasinghe M., Schwab A. *Protected areas economics and policy: linking conservation and sustainable development*. Washington, 1994.
- Meffe G. K., Carroll C. R. *Principles of conservation biology*. USA: Sinauer Associates, Inc., 1994.
- O'Riordan T. *Environmental science for environmental management*. Singapore, 1995.
- Radai O. Pan-European cooperation. In: *Conserving Europe's natural heritage towards a European ecological network*. Ed. G. Bennett. Cornwall: Hartnolls Ltd, Bodmin. 1994. P. 217–221.
- Redclift M. Sustainable development: needs, values, rights. In: *Environmental management readings and case studies*. Ed. L. Owen and T. Unwin, Cornwall: T. J. International, 1997. P. 438–450.
- Rees J. Equity and environmental policy. *Environmental management readings and case studies*. Ed. L. Owen and T. Unwin, Cornwall: T. J. International, 1997. P. 461–470.
- Ugalde A. F. An optimal parks system. In: *Conservation for twenty first century*. Ed. D. Western and M. C. Pearl. Oxford, 1989. Chapter 14.
- United Nations Environment Program (UNEP). *Workshop on the practical implementation of the Convention on Biological Diversity in the Baltic countries*. Estonia: Trukkal Ltd. and ETK Reklāmikombinaat, 1994.

23. United Nations Environment Program (UNEP). *Global environmental outlook*. New York, 1995.
24. Willison F. H. M., Bondrup-Nielsen S., Drysdale C. et al. *Science and the management of protected areas*. Netherlands, 1992.
25. World Resources Institute (WRI). *Global Biodiversity Strategy*. Baltimore, 1992.

Silvija Šaudytė

MAIN FACTORS INFLUENCING THE ESTABLISHMENT AND MANAGEMENT OF PROTECTED AREAS AND ECOLOGICAL NETWORK IN EUROPE (REVIEW)

S u m m a r y

Protected areas are one of the main tools for preservation of natural and healthy environment. Establishment of protected areas should not be treated as a loss of benefits connected with this area, on the contrary, it

should be accepted as a long-term meeting of different interests and fulfilling of different functions at the same time and in the same place.

Literature analysis covers a number of issues that deal with the management of protected areas, economics, legislation, local people, biodiversity, tourism and recreation. Participation of specialists from different fields in the management of protected areas is necessary. The main idea of the article suggests not to ignore any of interested parties as consumers (humans) and nature itself. It also stresses the importance of not contrasting, but supplementing such diverse disciplines and activities as natural sciences, economics, sociology and policy. Such many-sided evaluation is advantageous not only for scientists, but also for politicians in decision-making. Ensuring the continuation of ecological networks, international communication and harmonisation of different systems of protected areas is of great significance.

Key words: biodiversity, protected areas, ecological networks, management of protected areas